

Fátyol Tivadar

Cigányzene, cigány népzene, zenész cigányok

A magyarországi cigányok zenéjén belül meg kell különböztetnünk a cigány népzene és a cigányzenét. A cigány népzene a nem muzsikus cigányok zenéjét értjük, cigányzenén pedig a cigányzenekarok által kialakított sajátos műzenét. Ezt a különbséget az írásban is jelöljük: külön írjuk, ha folklóról, népzenéről beszélünk, egybeírjuk, ha az utóbbi műfajra gondolunk. A zenélés mesteriségének hagyománya a cigányoknál valószínűleg még az őshazában alakult ki. Erre utaló feljegyzést Hamzaal Iszfahán történetírónál találhatunk i. sz. 950 körül, majd mintegy ötven évvel később Firdauszi is említést tesz Bahrám Górról (421–438) perzsa királyról, aki Indiából hozatott muzsikusokat, hogy szórakoztassák alattvalóit. Őket luriknak nevezték, az arab világban ma is így hívják a cigányok egy csoportját. A vándorlás során a különböző országokban zenei szolgáltatást végeztek, emiatt nem lehet beszélni egységes cigány zenéről, ellenben a más népek zenéjét mesterien ötvözték saját előadásmódjukkal és zenei világukkal, aminek következtében jellegzetes műfajok alakultak ki, például Andalúziában a flamenco, Magyarországon a cigányzene.

Cigányzenészek szerepe Magyarországon: verbunkos és a magyar nóta.

Hazánkban a cigányzenészeknek a reformkorban jutott először igazán megbecsült szerep. A paraszti zene nem szolgálta a magyar nemzeti érzés kifejezését: a dudán, furulyán előadott táncdallamok nem voltak alkalmasak a formálódásban lévő polgári ízlés kifejezésére, a nemesek pedig alantas dolognak tartották a zenélést, a muzsikálással való szórakoztatást. A cigányok már korábban is mulattatták az urak mellett a parasztokat is, lakodalmakban, bálók alkalmával, a fonóban, olyan hangszereket szólaltatva meg, amelyeket a parasztok nemigen használtak, például a vonósokat. Az első név szerint említett primás a XVIII. század első felében élő Barna Mihály, akinek négytagú zenekaráról tudósítanak a feljegyzések. A bandában kontrahegedűs, hárfás és egy bőgős muzsikált Barnán kívül, a Csáky grófok udvarának szolgálatában álltak. Barna Mihály zenekaráéhoz képest Czinka Pannát a bandájában hárfa helyett cimbalmos kísérte a kontra és a bőgő mellett. Ezzel a felállással nála találkozunk először.

A XVIII. század végére országsszerte elterjedtek a cigányzenekarok, lényegében olyan összeállításban, ahogyan azt Czinka Pannánál láttuk. A kontrás a primás dallamát kíséri, a bőgő basszust játszik, a cimbalom pedig kísérő akkordhangszer. Alakultak s elterjedtek hétfős bandák is, ezekben a négy már említett alaphangszer mellett a klarinét, kisbőgő, más néven a cselló, brácsa, illetve terchegedű szólalt meg. A hegedű dallamot játszik, a terchegedű nem a hagyományos számítások szerint játssza a tercet, hanem a harmónia függvényében kíséri a primást. A kontra ma már nem divat, amíg volt a zenekarban, a D és a G húron fogta az akkordot, megosztva a brácsással. A brácsás a G és

a C húron a teljes akkord másik két hangját húzta meg, és így vált teljessé az akkord. Ma már a brácsás hármás és négyes fogásban szólaltatja meg az akkordot. Például a C-dúrt a C, E, G hangok lefogásával muzsikálja. A kontra és a brácsa ritmushangszerként is szolgál, például esztamnál (gyors csárdás) és a dűvönél (csárdás). A bőgő a zenekar alaphangszere, ami a basszusokat játsza és ritmizál. A cimbalom a mai zenekar hangzásvilágának összetartó ereje, mivel a nótáknál harmonizál és szabadon üti meg az akkordokat, a csárdásnál akkordot üt és ritmizál, gyors csárdásnál úgyszintén. Ezenkívül sűrűn játszik szólót is, és egy adott témára variációzik, vagyis improvizál. Mindezt a megadott harmóniakereteken belül. A cselló a dallam játszása mellett díszíti is azt. A klarinét szólózik és akkordokat bontva díszít, ugyanúgy, mint a cimbalmos, a klarinétos is sokat improvizál.

De voltak egész nagy létszámú zenekarok is, esetenként akár húszan is lehettek. A XVIII. század utolsó harmadában bontakozott ki az új hangszeres zenei stílus, a verbunkos, amely körülbelül az 1830-as évig tartotta magát. Ezt az ötven-hatvan évet a magyar zenetörténet verbunkos korszaknak nevezi. A német eredetű werbung szó magyarul toborzást jelent. A magyarban verbuválásként meghonosodott szó azokat a férfitáncokat jelöli, melyeket akkor táncoltak, amikor a legényeket próbálták a hadseregbe csábítani. A tánchoz a kísérőzenét több esetben cigányzenészek játszották. A verbunkos zenében a magyar mellett számos nép zenéjének elemei fellelhetők, mint például közel-keleti, balkáni és szláv, bécsi-olasz motívumok is, amelyeket a cigányzenészek ötvöztek saját játéktílusukkal, harmóniavilágukkal. De nemcsak a verbunkos kialakulására hatottak a fentebb említett motívumok, hanem a verbunkos zene is hatott a nyugat-európai zenére: Brahms, Beethoven, Haydn, Schubert, Liszt Ferenc, Csajkovszkij és sokan mások is többször fordultak témáért és ihletért hozzá.

A cigányzene legjelesebb képviselője Bihari János (1764–1828) volt, noha verbunkost nem cigány zeneszerzők is alkottak, mint Csermák Antal (1774–1822), Lavotta János (1764–1820) és Rózsavölgyi Márk (1789–1848). Bihari volt a reformkor leghíresebb, legdivatosabb prímása. Ebben a korszakban egyre-másra alakultak a cigányzenekarok, s a híres prímások mellett zenekari tagok is híressé váltak. A köztudatban a nemzeti zene képviselőiként, a nemzeti tudat hordozóiként és ébren tartóiként tartották őket számon. A cigánybandák az 1848–49-es szabadságharcban is részt vettek, muzsikájukkal buzdították a harcoló katonákat. De már ennél korábban, Rákóczi mellett is ott találjuk a cigányokat. A híres *Rákóczi induló* dallamát az öreg Czinkának, Czinka Panna nagypapjának tulajdonítják, akinek a teljes nevét nem ismerjük. A *Rákóczi induló* dallama Liszt Ferencet és Berliozt is megihlette. Mikor Berlioz Budapestre látogatott, Liszt, aki már feldolgozta egyik magyar rapszódijában, ajánlotta neki ezt a dallamot, így született meg a ma ismert *Rákóczi induló*.

A cigányzenére jellemző, hogy sajátos harmóniavilága van, például nagy előszeretettel alkalmazzák a zenészek a szűkített harmóniát. Stílusuk a technikai előadásmódban különbözik másokétól, például egyik hangról a másikra csúszik az ujjaival a prímás.

A cigányzenekarok elterjedésének is köszönhető, hogy a magyar nyelv a XIX. század végére átvette a vezető szerepet a némettel szemben. Ekkorra a

verbunkos helyét népszerűségben elfoglalta a magyar nóta, ami ugyancsak magyar népies jegyeket hordoz magában, de cigányok nélkül ez a műfaj sem jöhetett volna létre. A két nép egymásra találásából született meg, ugyanúgy, mint a flamenco Spanyolországban. Kedveltsége ellenére mégis óriási vitákat kavart, melynek egyik elindítója Bartók Béla volt. A magyar nótát ugyanis cigányzeneként tartották nyilván, amelyet Bartók cáfolt meg először: *„...kijelentem, hogy amit önök cigányzenének neveznek, az nem cigányzene. Nem cigányzene, hanem magyar zene; újabb magyar népies műzene.”*

Cigányzenészek által előadott egyéb zeneszámok. A cigányzenekarok mindig a közönség igényeinek megfelelően alakították ki repertoárjukat, amiből pontosan nyomon lehet követni az adott kor zenei divatját, ízlésvilágát. A magyar nóták, csárdások mellett opera- és operettrészleteket is előadtak. Az operákból nyitányokat, népszerű dalbetéteket, az operettekből a slágereket, ezek mellett a későbbiek folyamán klasszikus műveket is, Liszt vagy Brahms darabjait. Amíg a könnyűzenei műfaj nem terjedt el széles körben, addig kizárólag a cigányzenészek voltak azok, akik szórakoztató zenével foglalkoztak. A könnyű műfaj térhódítása őket sem hagyta érintetlenül. Sok zenész cigány vagy áttért ezeknek a műfajoknak az előadására, vagy eleve ezen a területen szerzett magának hírnevet.

A jazz-zene. Azon kívül, hogy a magyar jazz-zenei élet meghatározó alakjai lettek, mint például Bacsik Elek, Csányi Mátyás, a Horváth testvérek, Kovács Andor, Pege Aladár, Szakcsi Lakatos Béla, Babos Gyula, a Peczek-Lakatos család tagjai, világhírnévre is sikerült szert tenniük. Nemkülönben a fiatalabb generáció tagjai: Snétberger Ferenc, Oláh Kálmán, Lakatos Tóni, Balázs Elemér, Oláh Cumó Árpád, Szakcsi Lakatos Róbert és sokan mások.

A klasszikus zene. A megváltozott zenei ízlésvilág hatására, mint fentebb is említettük, a zenész cigányok nemcsak a könnyű műfaj irányába mozdultak el, hanem sokan klasszikus zenei előadóművészek lettek. Itt kell megemlítenünk Cziffra György zongoraművészt, aki Franciaországban telepedett le és világhírré tett szert, Ruha István és Sívó József szintén világhírű hegedűművészeket. Őket a klasszikus zenei élet mindenkori kimagasló személyiségeiként tartják számon. Szólnunk kell még Pege Aladáról is, aki a jazz-zenén kívül a klasszikus zenében is maradandót tudott alkotni. Ma már a tradicionális cigányzenész családok szinte kivétel nélkül klasszikus zenei pályára irányítják gyermekeiket. Elmondhatjuk, hogy ezek a fiatalok is nagy sikereket érnek el a világ különböző színpadain, például ifj. Lendvai Csócsi József, ifj. Horváth Zoltán, ifj. Horváth Béla, ifj. Nyári Gyula, ifj. Sánta Ferenc, ifj. Kecskés Sándor.

A rockzene. A rockzene is megérintett cigány előadókat, akikre méltán büszkék lehetünk. A rockzenészek szerint minden idők legnagyobb gitáros volt a fiatalon elhunyt Radics Béla (1946–1982). Az Atlantis együttesben kezdte pályafutását, de igazán híressé a Tűzkerék és a Taurus zenekarokban lett. Mára már gitárjátéka legendává vált.

A rapzene. Az amerikai fekete rapzene hatására alakult meg a múlt század kilencvenes éveinek utolsó éveiben, 1997-ben a Fekete Vonat nevű rapegyüttes. Az együttes érdekessége, hogy a szövegben a saját etnikai jellegű problémáit fogalmazta meg magyar és cigány nyelven, erősen merítve a cigány folklór

elemeiből is. A háromtagú együttes néhány év múlva szétvált, ma már szóló karrierjüket építik. LL Junior mára kedvelt sztárja a pop világának.

A popzene. Ebben a műfajban elsőként a Bódi Guszti és Fekete Szemek nevű autentikus együttes lépett a közönség elé. A cigány folklórt ötvözték a popzene elemeivel. Hamarosan megalakult a Romantico együttes és a Váradi Roma Café, akik egy teljesen új, szövegben és harmóniavilágban kifejezetten cigányos popzenei műfajt hoztak létre. Egyéni sikereket ért el Emilio, aki egyben elismert jazz-zenészként is működik. Hosszú ideig dobolt Oláh Cumó Árpád zenekarában. Dalaiban előszeretettel ötvözi a jazz és a funky zenei elemeket. Előadásmódja a cigány folklórra is emlékeztet az úgynevezett szájböngőbetétekkel. Nagy lehetőség a fiatalok számára a két évvel ezelőtt elindított televíziós műsor, a Megasztár. Számos cigány fiatal mutathatta be tudását kisebb-nagyobb sikerrel, hárman első, második és harmadik helyezést értek el: Gáspár László, Oláh Ibolya és Molnár Ferenc Caramel. Azóta több CD-jük jelent meg, rendkívül népszerűek az országban. Elmondhatjuk, hogy többet tettek ez előítéletek csökkentése érdekében, mint a célzottan erre irányuló programok, hiszen a versenyek során a közönség (a nem cigány többség) juttatta őket dobogós helyekre.

A világzene. A 80–90-es években újabb műfaj hódított világzene néven. Ez egy olyan zenei elegy, ami folklóralapokra épül, különböző zenei kultúrák ötvözete, amelyben szinte minden zenei irányzat megtalálható. A hazai előadóink között jazz-zenészeink találhatók, mint pl. Babos Gyula, a Kossuth-díjas Szakcsi Lakatos Béla, a folklórelőadók közül Miczura Mónika, Balogh Kálmán, de van cigányprímás is, mint Roby Lakatos, aki a magyar nóta, a jazz, a balkáni zene és a latin-amerikai ritmusokat egyesíti világzenévé hagyományos cigányzenekari felállásban előadva. A kilencvenes évek elején jelent meg a Deep Forrest nevű francia együttes CD-je, melyen a hetvenes években kiadott magyarországi cigányfolklór-gyűjtés egyik főszereplője, Xutyán által előadott dalt dolgozta fel, amely pillanatok alatt világsikerré vált.

A folklór. Amikor Bartók Béla azt írta a cigányzenéről, hogy az magyar műzene, ám mellette hozzátette azt is: „*van a cigányoknak is saját népzeneje, az a népzene, amit a falvak szélén a cigánytelepeken énekelnek*”. Tapasztalatból mondta, hiszen egyike volt azoknak, akik cigány folklórt gyűjtöttek. A cigány népzene nem hangszeres zene, hanem kifejezetten vokális zene. Az énekhez a ritmust az úgynevezett szájböngő, kanalak összeütése, teknőn, asztalon való dobolás, kannautógetés szolgálja. A cigány népzene két nagy osztályba sorolhatjuk: a lassú dalokra, cigányul: *lóke d'ili*; és táncdalokra: *khelimaski d'il*. A lassú dalok dallamvonala többnyire ereszkedő, általában kötetlen ritmusúak. Mind a lassú, mind a táncdalok előadásmódja improvizációra épül, éneklésük közben kézzel pattogatnak. A táncdalokat úgynevezett pergetéssel éneklik, az énekest a fentebb említett módokon kísérik. A különböző magyarországi cigány csoportok mindegyikének saját és sajátos népzeneje van. A cigány folklór gyűjtése a XIX. század végén, XX. század elején kezdődött meg. Első gyűjtőként Wliloczky Henriket kell megemlítenünk. Ő nemcsak gyűjtötte a cigány népdalokat, hanem le is fordította. Ezt a munkát Hermann Antal, Bartók Béla folytatja, de Kodály Zoltán is felgyűjtött néhány cigány nyelvű dalt. A harmincas évek végén, negyvenes évek elején Csenki Imre és Csenki Sándor a püspökladányi cigány-

telepen gyűjtöttek, ezeket a cigány népdalokat Víg Rudolf, a Magyar Tudományos Akadémia népzene kutatójaként újragyűjti. Az ő nevéhez fűződik az első magyarországi cigány népzenei lemez összeállítása is. Ezen a lemezen hallhatjuk Xuttyánt, akit a Deep Forrest kapcsán már megemlítettünk. Napjainkban a Zenetudományi Intézet munkatársaként Kovalcsik Katalin gyűjti a cigány népzeneét. Bari Károly költő figyelmét sem kerülte el a cigány folklór. Gazdag gyűjteményét bolti forgalomba nem került CD-lemezeken örökítette meg. Cigány folklóregyüttesek először az ötvenes években alakulnak meg, az első Cigány Kulturális Szövetség idején. Az együttesalakítás nagy hulláma azonban a hetvenes évek elejére, közepére esik, amikor is munkásszállásokon cigányklubok keretében a cigány fiatalok összeálltak, s cigány nyelven adták elő az otthonról hozott dal- és tánckincsüket. A legnagyobb sikereket az azóta már világhírnévre szert tett Kalyi Jag – Fekete Tűz együttes érte el. Rákospalotán alakult meg a helyi cigányklub nevét viselő Rom Som. Hamarosan sorra-rendre alakultak a folklóregyüttesek, a pop műfajban említett Bódi Guszti a Nagyecsed Fekete Szemek nevű együttest alapította, őket követte a Lindri, a Ternipe, a Kanizsa Csillagai, az Ando Drom, a Romani Rota, a Szilvási Gypsy Folk stb. Az együttesek tagjai nem elégedtek meg az általuk ismert népdalok előadásával, repertoárjukat szinte mindegyikük a még fellelhető népzene gyűjtésével bővíti. A cigány folklórra jellemző, szemben más népek népzenejével, hogy még a mai napig is keletkeznek újabb és újabb darabok, s a folklóregyüttesek ezeket továbbadva meg tudják szólaltatni, ismertté tudják tenni a nagyközönség számára.

PUKA KÁROLY ÉS FÁTYOL TIVADAR CIGÁNYZENEKARA, 1999